Universiteit Utrecht

De kredietcrisis en vrijheid op de financiële markt:

Het neoclassicisme, Aristoteles & Sen

Isabel Louise van der Leij, 3506371

Augustus 2012

Scriptie Bachelor Wijsbegeerte
Begeleider: Maarten van Houten

Ideas have consequences

- Naomi Klein

Inhoud

1	Inleiding	4
2	De vrije markt: vrijheid als de afwezigheid van beperkingen	6
2.1	De klassieke periode: Adam Smith	6
2.2	De neoklassieke periode: deregulering, liberalisatie en marktwerking	7
2.3	Morele vrijheid op de financiële markt	9
3	Aristoteles' deugdethiek: vrijheid als het handelen in lijn met de rede	11
3.1	Aristoteles' concept van vrijheid	11
3.2	De rol van de economie	12
3.3	Aristoteles' teleologische argument	13
4	Sen's *capability approach*: vrijheid als het hebben van mogelijkheid	15
4.1	Sen's conceptie van vrijheid	15
4.2	De capability approach als rechtvaardiging en richtlijn	16
5	Conclusie	19
6	Bibliografie	20

1 Inleiding

De kredietcrisis heeft de wereld sinds 2007 in zijn greep. De gevolgen van de crisis zijn merkbaar in alle lagen van de samenleving: de werkloosheid stijgt, de huizenprijzen dalen en pensioenen komen onder druk te staan.[1] Het is nu 2012 en de crisis lijkt nog steeds zijn dieptepunt niet bereikt te hebben. De vraag rijst dan ook: wat is er mis gegaan? Wat is de oorzaak van deze crisis? De crisis is een complex fenomeen met vele dimensies. Ik zal mij slechts richten op de *morele dimensie* van de crisis. Hierbij zal de woorden die Barack Obama sprak tijdens zijn *Economic Recovery Speech* als uitgangspunt nemen:

> This crisis did not happen solely by some accident of history or normal turn of the business cycle, and we won't get out of it by simply waiting for a better day to come, or relying on the worn-out dogmas of the past. We arrived at this point due to an era of profound irresponsibility that stretched from corporate boardrooms to the halls of power in Washington, DC. For years, too many Wall Street executives made imprudent and dangerous decisions, seeking profits with too little regard for risk, too little regulatory scrutiny, and too little accountability. Banks made loans without concern for whether borrowers could repay them, and some borrowers took advantage of cheap credit to take on debt they couldn't afford. Politicians spent taxpayer money without wisdom or discipline, and too often focused on scoring political points instead of the problems they were sent here to solve.[2]

Barack Obama stelt dat het immorele gedrag van individuen op de financiële markt heeft bijgedragen aan het ontstaan van de crisis. Hoe kan het zijn dat mensen de mogelijkheid hadden om zich zo te gedragen zonder dat hun een halt werd toegeroepen? De manier waarop de huidige economie is ingericht heeft bijgedragen, of in ieder geval niet voorkomen, dat de mensen binnen deze sector konden handelen zoals zij gedaan hebben. Ik zal daarom laten zien dat de huidige economie zijn wortels heeft in het klassieke denken van Adam Smith. Daarna zal ik laten zien hoe het economisch denken zich vanaf Adam Smith ontwikkeld heeft tot het neoklassiek kapitalisme. Vervolgens zal ik laten zien hoe deze ontwikkeling heeft bijgedragen aan het ontstaan van *morele vrijheid* op de financiële markt. Deze vrijheid heeft, zo zal ik stellen, individuen de mogelijkheid gegeven om naar eigen inzicht te handelen.

[1] Slechts een paar voorbeelden van de gevolgen van de kredietcrisis, te vinden op www.CBS.nl.
[2] Deze toespraak is te vinden op de volgende website: http://www.cbsnews.com/8301-503544_162-4707704-503544.html <geraadpleegd op 6 Augustus 2012>.

Nadat ik heb laten zien dat het neoklassieke ideaal van vrijheid ruimte biedt voor immoreel gedrag zal ik mij richten op de hoofdvraag van deze scriptie: kan een andere opvatting van vrijheid bijdrage aan het voorkomen van een nieuwe crisis? Ik zal hierbij gebruik maken van Aristoteles' opvatting van vrijheid. Aristoteles stelt dat vrijheid het handelen in lijn met onze rede is. Deze opvatting zal ik echter verwerpen omdat deze opvatting geen ruimte biedt voor de diversiteit aan mensen binnen de huidige maatschappij. Vervolgens zal ik kijken naar een modern interpretatie van het Aristoteliaans denken. Ik zal hierbij gebruik maken van Sen's *Capability Approach.* Sen ziet vrijheid niet als het handelen in lijn met de rede maar als de verschaffing van mogelijkheden. Ik zal stellen dat deze opvatting van vrijheid richtlijnen kan geven voor morele grenzen op de markt. Deze morele grenzen, zo zal ik stellen, kunnen helpen bij het voorkomen van een toekomstige crisis.

2 De vrije markt: vrijheid als de afwezigheid van beperkingen

De economie, zoals deze was vormgegeven voor het uitbreken van de crisis, heeft zijn wortels in het klassieke denken van Adam Smith. Ik zal in dit hoofdstuk in grote lijnen uiteenzetten hoe het economisch denken zich vanaf Adam Smith ontwikkeld heeft tot het neoklassiek kapitalisme. Vervolgens zal ik laten zien hoe deze ontwikkeling heeft bijgedragen aan het ontstaan van *morele vrijheid* op de financiële markt. Daarna zal ik laten zien dat deze morele vrijheid ruimte heeft geboden voor het immorele gedrag dat mede oorzaak is van de crisis.

2.1 De klassieke periode: Adam Smith

Adam Smith's publiceerde in 1776 het boek *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.*[3] In dit boek beargumenteert Adam Smith waarom kapitalisme het beste economische systeem is. Hij geeft inzichten in hoe de vrije markt als systeem functioneert. Zo laat Adam Smith bijvoorbeeld zien dat handelen in eigenbelang resulteert in het beste resultaat voor iedereen. Hij verwoordt dit als volgt:

> He [the businessman] generally, indeed neither intends to promote the public interest, nor knows how much he is promoting it… he intends only his own gain, and he is in this, as in many other cases, led by an invisible hand to promote an end which has no part of his intention… By pursuing his own interest he frequently promotes that of society more effectually then when he really intends to promote it.[4]

De welvaart die door het vrije markt systeem gepromoot wordt is volgens Adam Smith het gevolg van ongeorganiseerd handelen. Deze welvaart is, volgens hem, het resultaat van acties van vele mensen die hun eigenbelang nastreven.

Hoewel Adam Smith voorstander is van de vrije markt, is hij niet blind voor de negatieve aspecten van het vrije markt systeem. Een volledig vrije markt zorgt volgens Adam Smith voor ongelijkheid en biedt geen vangnet voor de minder bedeelde in de samenleving. Hij stelt daarom dat de overheid er is om de markt aan te vullen. De staat dient zich, volgens Adam Smith, bezig te houden met drie taken: het waarborgen van de nationale veiligheid, het handhaven van het recht en het beschikbaar stellen van publieke voorzieningen. Naast

[3] Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1776*, edited by R. H. Campbell en A. S. Skinner, (Oxford: Oxford University Press, 1979).
[4] Smith, *The Wealth of Nations,* 351-352.

het bestaan van de vrije markt onderkent Adam Smith dus het belang van andere instituties die de werking van de vrije markt aanvullen en corrigeren:

> Smith viewed markets and capital as doing good work within their own sphere, but first, they required support from other institutions—including public services such as schools—and values other than pure profit seeking, and second, they needed restraint and correction by still other institutions—e.g., well-devised financial regulations and state assistance to the poor—for preventing instability, inequity, and injustice.[5]

De periode die Adam Smith inluidde wordt de klassieke periode genoemd. Deze kwam in ongeveer 1870 tot een einde en maakte plaats voor het neoklassieke denken. Het neoclassicisme neemt op een aantal punten afstand van Adam Smith, voornamelijk waar het gaat om de rol van de overheid.

2.2 De neoklassieke periode: deregulering, liberalisatie en marktwerking

> Someone remembered me the other evening that I once said: ''Greed is good'' and now it seems it is legal.
>
> - Gordon Gekko

Neoklassieke theorieën rusten op een aantal assumpties met betrekking tot menselijke motivatie en marktwerking. Neoklassieke economen gaan, net als Adam Smith, uit van rationele individuen die op basis van volledige kennis keuzes maken. Deze individuen maken hun keuzes aan de hand van de preferenties die zij hebben. Het handelen van deze individuen wordt door neoklassieken alleen geëvalueerd op basis van de bijdrage die dit handelen levert aan de maximalisatie van het eigenbelang. Alle individuen samen vormen de markt, deze markt reguleert zichzelf. Dit wil zeggen dat niemand de markt individueel kan beïnvloeden maar dat toch heeft iedereen er baat bij. De taak van de overheid dient daarom, volgens het neoclassicisme, zo beperkt mogelijk te worden vormgegeven. Waar Adam Smith nog oog had voor de controlerende en corrigerende functie van de overheid, neigt het neoclassicisme zich naar een steeds vrijer wordende markt.

Een ander belangrijk aspect van de neoklassieke benadering is het *descriptieve* karakter: economie gaat over hoe de wereld is en niet over hoe de wereld zou moeten zijn. Neoklassieken stellen, in lijn met deze gedachte, dat economie en ethiek gescheiden

[5] Amartya Sen, ''Capitalism beyond the crisis,'' in *The New York Review of Books (*2009).

wetenschappen zijn. De neoklassieker Lionel Robbins stelt, in het boek *The nature and Significance of Economic* uit 1935, dat het logisch gezien zelfs onmogelijk is om economie en ethiek met elkaar te verbinden:

> Economics deals with ascertainable facts, ethics with valuations and obligations. The fields of enquiry are not on the same plane of discourse. Between generalisation of positive and normative studies there is a logical gulf fixed which no ingenuity can disguise and no juxtaposition in space or time can bridge over.[6]

Het neoklassieke gedachtegoed kwam door de *Great Depression* van 1930 onder druk te staan. Men kwam tot het inzicht dat er regulering nodig was om de financiële markt te kunnen controleren. De Tweede Wereldoorlog droeg bij aan het economisch herstel en samen met de strengere, door de overheid opgelegde, regelgeving zorgde dit voor de ''30 *glorious years of kapitalism.''*[7] Deze dertig jaar werden gekenmerkt door gereguleerde markten. Banken mochten bijvoorbeeld niet meer dan 5.25% rente vragen voor leningen en moesten commerciële banken en spaarbanken gescheiden blijven.[8] Door deze regels ontstond financiële stabiliteit, economische groei en een vermindering van de ongelijkheid in de samenleving.

In 1970 stagneerde de economische groei omdat de mogelijkheden tot uitbreidingen, die na de Tweede Wereldoorlog waren ontstaan, uitgeput raakten. Doordat het mondiaal kapitaal opraakte en dit wel nodig was voor investeringen werd de vraag naar geld groter. Als gevolg hiervan steeg de rente op leningen. Door de regelgeving was het echter niet mogelijk om de marktwerking zijn werk te laten doen en de rente nog verder te laten stijgen. Geldverstrekkers gingen daarom andere, winstgevendere manieren zoeken om hun geld uit te kunnen lenen. Hierdoor ontstonden vele afgeleide producten zoals *swaps, futures* en *obligations*.[9] Tegelijkertijd werden er veel regels afgeschaft om zo de mogelijkheden tot winst te vergroten. Naast deregulering was er een beweging van liberalisatie op gang

---

[6] Lionel Robbins, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, (London: Macmillan, 1935), 132.
[7] Luis Carlos Bresser-Pereira, ''The global financial crisis and a new capitalism?'' in *Journal of Post Keynesian Economics* (2010), 499.
[8] Anton Roosens, ''Deregulering en mondialisering van de kapitaalmarkt,'' in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift 4,* (1996), http://www.marxists.org/nederlands/roosens/1996/1996kapitaal.html (geraadpleegd op 26 juli)
[9] Dit zijn afgeleiden producten om aan te tonen dat de financiële mark steeds ingewikkelder werd. Swaps houden in dat bedrijven cashflows met elkaar ruilen. Futures zijn in de toekomst gemaakte afspraken. Een obligation is een recht om tegen een vooraf bepaalde prijs binnen een afgesproken periode een bepaald goed te kopen of te verkopen.

gekomen. Politietaken, de zorg, het openbaar vervoer en de rechtsbijstand zijn slechts een paar voorbeelden van diensten die geliberaliseerd werden. [10]

2.3 Morele vrijheid op de financiële markt

De liberaliserings- en dereguleringstrend staan symbool voor het neoklassieke geloof in marktwerking en het daarbij behorende idee dat burgers op basis van rationele overwegingen beslissingen kunnen nemen. Voor individuen, werkend binnen de financiële sector, betekenden deze trends meer vrijheid. Men kon zonder beperking kapitaal verkrijgen en gebruiken. Daarnaast werd de financiële markt steeds ingewikkelder waardoor ook de''moral and legal obligations and responsibilities associated with transactions became much harder to trace.''[11] Ook het idee dat economie en ethiek gescheiden wetenschappen zijn droeg er aan bij dat het handelen op de financiële markt met steeds minder met morele verplichtingen werd geassocieerd. Deze ontwikkelingen zorgden er voor dat er een *morele vrijheid* ontstond op de markt. Deze vrijheid gaf individuen de mogelijkheid naar eigen inzicht te handelen, ook als dit handelen immoreel is. ''And with these wrong approaches, one could reasonable expect the proliferation of misguided behaviours such as greed, recklessness, pride, fraud, dishonesty, ect., as well business objectives, control systems, cultures, incentive systems and rules of conduct that, ultimately, resulted in this crisis.''[12] Er zijn vele voorbeelden die aantonen dat er inderdaad immoreel gehandeld is binnen de financiële sector. Wij zullen proberen een beeld te schetsen van dit handelen.

Mensen binnen de financiële sector ''placed a higher value on honour, glory, wealth, fame and everything else that could have been achieved through professional excellence, but also through lies, and they show that they were more willing to lie than to restrain their desires or reorient their values.''[13] Bankiers hielden bijvoorbeeld informatie achter bij het adverteren van leningen en hypotheekadviseurs gaven misleidende adviezen. Zij maakte liever gebruik van de mogelijkheden voor winst dan dat ze hun klanten goed adviseerden. Het gebrek aan regulering en controle zorgde er daarnaast dat instituties onverantwoorde risico's gingen nemen. Risicoanalisten maakten bijvoorbeeld analyses waar het risico van leningen te laag werd geschat. Dit zorgde op korte termijn voor betere resultaten omdat op deze manier de buffers klein konden worden gehouden en er meer geïnvesteerd kon

[10] Ronald van Raak, Peter Sas en Nico Schouten , ''De uitverkoop van publieke diensten'', http://www.sp.nl/onderzoek/uitverkoop_publieke_diensten.pdf.
[11] Sen, ''Capitalism beyond the crisis,''(2009).
[12] Antonio Argandaona, ''Three Ethical Dimensions of the Financial Crisis,'' working paper IESI Business School, University of Navarra (2012).
[13] M. Torres, ''Getting Business off steroids,'' in *Doing Well and Good: The Human Face of New Capitalism* (2009).

worden. Op lange termijn waren deze investeringen echter kwetsbaar. Er ontstond een cultuur waar men zich liet leiden door financiële prikkels.[14] Dit beeld laat zien dat er immoreel gehandeld is binnen de financiële sector. Zoals Obama stelde in zijn *Economic Recovery Speech* heeft dit handelen bijgedragen aan het ontstaan van de crisis.[15]

[14] Argandaona, ''Three Ethical Dimensions of the Financial Crisis,''(2012).

[15] Deze toespraak is te vinden op de volgende website: http://www.cbsnews.com/8301-503544_162-4707704-503544.html <geraadpleegd op 6 Augustus 2012>.

3 Aristoteles' deugdethiek: vrijheid als het handelen in lijn met de rede

Wij hebben gezien dat onder invloed van het neoklassieke denken de financiële markt steeds vrijer werd. Deze vrijheid heeft individuen de vrijheid gegeven om naar eigen inzicht te handelen, ook als dit handelen immoreel was. Het is aannemelijk dat dit immoreel handelen heeft bijgedragen aan het ontstaan van de crisis. De vraag die ik nu zal trachten te beantwoorden is of een andere conceptie van vrijheid kan helpen bij het voorkomen van een nieuwe crisis. Ik zal hierbij gebruik maken van Aristoteles conceptie van vrijheid.

3.1 Aristoteles' concept van vrijheid

Aristoteles beschouwt vrijheid, evenals de neoklassieken, als een politiek begrip. Er is echter een groot verschil tussen het neoklassieke concept van vrijheid en dat van Aristoteles. Moira Walsh omschrijft dit als volgt:

> While many theorists think of freedom as simply the capacity to guide one's own actions, without reference to the object sought through action, Aristotle conceives of freedom as the capacity to direct oneself to *those ends which one's reason rightly recognizes as choiceworthy*.[16]

Aristoteles' concept van vrijheid komt op een aantal plaatsen in zijn werk naar voren. Wanneer hij het heeft over de verhouding tussen meester en slaaf stelt hij bijvoorbeeld dat de meester ''can foresee with the mind.''[17] De meester ziet in welke middelen leiden tot het doel waar ons handelen op gericht is. Hij is hiertoe in staat omdat hij beschikt over een deliberatieve faculteit. Walsh stelt dat: ''it would not be fitting a man as such to direct himself towards a limited end as if it were his final end. [..] His freedom is most manifest when he successfully directs himself toward what is in fact the achievable in action.''[18] Wat is, volgens Aristoteles, het doel waarop al ons handelen gericht dient te zijn?

Het hoogst doel is volgens Aristoteles het bereiken van geluk. Geluk is iets volkomens dat op zichzelf volstaat: het is het doel van al ons handelen.[19] Wij bereiken dit geluk door een leven te leiden dat in overeenstemming is met de rede omdat de rede onze meest definiërende eigenschap is. De rede streeft ernaar om elke handeling uit te voeren in overeenstemming

[16] Moira Walsh, ''Aristotle's Conception of Freedom,'' in *Journal of the History of Philosophy 35* (1997), 496.
[17] Aristotle, Politics, 1252a31-35.
[18] Walsh, ''Aristotle's Conception of Freedom,'' 499.
[19] Aristoteles, ethica, 1097b5.

met zijn voortreffelijkheid. Deze voortreffelijkheid bestaat uit het handelen in overeenstemming met de goede eigenschappen van het karakter en het verstand, oftewel de deugden. De deugden van het karakter zijn innerlijke houdingen, deze bestaan uit het gelijke deel: ''een soort van midden tussen teveel en tekort''.[20] Al ons handelen dient in overeenstemming te zijn met de deugden, zo ook ons economische en politiek handelen.

Een belangrijke overeenkomst tussen Aristoteles' concept van vrijheid en dat van de neoklassieken is de verbinding van vrijheid met rationaliteit. Beide concepties zien het handelen in lijn met rationaliteit als een centraal aspect van vrijheid. Neoclassicisme stelt dat het individu vrij is als hij zich laat leiden door zijn, op eigenbelang gerichte, rationaliteit. Instituties en regelgeving zijn niet nodig om deze rationaliteit te ontwikkelen of te sturen. Deze regelgeving kan daarnaast een aantasting vormen van de vrijheid van het individu. Aristoteles stelt daarentegen dat slechts het handelen in lijn *met het deugdelijke leven* daadwerkelijk tot vrijheid kan leiden. Instituties en regelgeving zijn, volgens Aristoteles, nodig om deze vrijheid te bevorderen. De economie staat ook in dienst van het goede leven en draagt, in deze zin, ook bij aan de ontwikkeling van vrijheid.

3.2 De rol van de economie

De taak van de economie is om de polis te voorzien van de middelen die nodig zijn voor het goede leven:

> The driving force of the oikos economy was not profit in the modern sense of the term. The oikos was a religious and a moral entity in its own right whose purpose was not just the generalisation of legally recognizable citizen, but the proper formation of acceptably members of the particular polis [...] Material resources were primary to sustain this enterprise.[21]

Binnen de polis is het doel van de economische markt om mensen te kunnen voorzien in de goederen die noodzakelijk zijn voor geluk. Aristoteles ziet economie dus niet als een aparte wetenschap. De economie valt evenals de ethiek en de wetenschap van het huishouden onder het domein van de politieke wetenschap. Deze wetenschappen houden zich alle drie bezig met hoe het goede leven eruit ziet en hoe dit goede leven bereikt kan worden.

[20] Aristoteles, Ethica, 1106a30.
[21] Brendan D. Nagle, *The Household as the Foundation for Aristotle's Polis, (*New York: Cambridge University Press, 2006).

Wat wij kunnen leren van Aristoteles' ethisch geladen conceptie van economie wordt duidelijk wanneer wij het verschil benadrukken met hoe de neoklassieken denken over economisch handelen. Aristoteles ziet bezit en geld als middel tot het hoogste doel, het zijn geen doelen op zichzelf. Het nastreven van bezit en geld op zichzelf is niet gericht op het hoogste doel en is daarom, volgens Aristoteles, verwerpelijk. In de huidige maatschappij zijn bezit en geld *wel* op zichzelf staande doelen geworden en is ons handelen slechts instrumenteel hiervoor. Het handelen in eigenbelang heeft de betekenis gekregen van zoveel mogelijk geld en bezit vergaren. De dominantie van het idee dat ons handelen gericht is op het maken van winst heeft gezorgd voor de vervaging van het idee dat ons handelen ook met morele verplichting verbonden is. Dit heeft uiteindelijk gezorgd voor het idee dat economie en ethiek gescheiden wetenschappen zijn. Antonio Argandona stelt, in lijn met Aristoteles, daarentegen dat:

> Ethics cannot be separated from economics. There are no economic decisions or ethical decisions: there are only decisions that are, at the same time, economic, ethical and political. Economic deals with means, but not for given goals, because ethics govern the goals. The separation between economic and ethics is one that ultimate caused the crisis.[22]

Het ideaal van morele vrijheid dat neoklassieke omarmen heeft dus bijgedragen aan de opkomst van het idee dat economie en ethiek gescheiden wetenschappen zijn. Het recht op vrijheid weegt voor hen zwaarder dan de inperking ervan op basis van morele overwegingen. Walsh stelt dat ''the defender of Aristotelian freedom need not prize the alleged ''right to do wrong'' so often spoken of by contemporary theorists [...]''[23]

3.3 Aristoteles' teleologische argument

Aristoteles' deugdethiek geeft handvatten om morele grenzen te stellen aan economisch handelen op de markt. Hij gaat uit van een positief vrijheidsideaal waar instituties en regelgeving in dienst staan van vrijheid. De toepassing van Aristoteles' deugdethiek op de huidige economie is echter problematisch. Om dit te laten zien zal ik eerst verder ingaan op het hoogste doel waar volgens Aristoteles alles op gericht is.

[22] Argandaona, ''Three Ethical Dimensions of the Financial Crisis,'' (2012).
[23] Walsh, ''Aristotle's Conception of Freedom,'' 507.

Zoals wij hebben gezien zijn deugden karaktereigenschappen. Welke karaktereigenschappen precies deugdelijk zijn wordt bepaald aan de hand van ons doel, onze *telos.* Mensen zijn rationele wezens, het hoogste waar mensen aan kunnen denken is de eeuwige waarheid. Het menselijk geluk bestaat, volgens Aristoteles, daarom uit contemplatie met deze eeuwige waarheid. De mens, maar ook de polis en de instituties binnen de polis, zijn hierop gericht. De rechtvaardiging van wat het goede is, is dus gebaseerd op het *telos* van de mens*.* Hoewel alles gericht is op het goede leven zijn de deugden geen vaststaande, universele functies van de mens. Deugden kunnen alleen ontwikkeld worden in de context van sociale interactie tussen mensen. De voorbeelden die Aristoteles geeft vormen dus ook geen vaststaande lijst waarnaar wij moeten handelen. Het midden tussen te veel en te weinig is dus, volgens Aristoteles, afhankelijk van de context.[24] Hoewel er dus variatie mogelijk is binnen de benoeming van de deugden richten deze deugden zich wel op één en hetzelfde doel. De toepassing van deze gerichtheid op contemplatie is problematische binnen de huidige economie, Alexander Bertland stelt:

> Unfortunately, it is very hard to accept Aristotle's arguments for complation as the one ultimate goal of every human being. Aristotle's argument may have worked for his own aristocratic class. Yet, in a world where a diversity of peoples and a diversity of ends are respected, it is difficult to accept any one goal, much less contemplation, as the only human end. It seems especially unlikely although it has been tried, for people in business to accept this goal as the true human end[...] This appears to leave virtue ethics, particularly virtue ethics in business, without a fundamental ground from which it works.[25]

Door het verwerpen van het fundament waar Aristoteles' deugdethiek op rust, het hoogste doel, komt de vraag op: Waarom moeten wij dan deugdelijk handelen? Is er een fundament, een doel, op basis waarvan wij deugdelijk handelen *wel* kunnen karakteriseren? Voor een antwoord op deze vraag zullen wij ons richten op Amartya Sen's *capability approach.*

[24] Deze uitleg van deugden is terug te vinden op pagina 150 van: Irene van Staveren*, The values of economics: An Aristotelian perspective,* 2001.
[25] Alexander Bertland, ''Virtue Ethics in Business and the Capabilities Approach'', in *Journal of Business Ethics* (2009), 27.

4 Sen's *capability approach*: vrijheid als het hebben van mogelijkheden

Wij hebben gezien dat Aristoteles stelt dat vrijheid het handelen in lijn met de rede is. Deze opvatting van vrijheid heb ik echter verworpen omdat deze opvatting geen ruimte biedt voor de diversiteit van mensen binnen de huidige maatschappij. Ik zal nu proberen om Aristoteles' deugdethiek te funderen op de uitgangspunten van Sen's *capability approach.* Sen ziet vrijheid als het hebben van mogelijkheden. Ik zal laten zien dat deze conceptie van vrijheid handvatten biedt bij het stellen van grenzen op de financiële markt en deze tevens kan rechtvaardigen.

4.1 Sen's conceptie van vrijheid

De hedendaagse filosoof Amartya Sen is het op veel punten eens met Aristoteles. Zo stelt hij dat ''economics relates ultimately to the study ethics and that of politics, and this point of view is further developed by Aristotle's *Politics'.*[26] Ook stelt Amartya Sen, in lijn met Aristoteles, dat het doel van de ''state the promotion of a good quality of life is.''[27] Amartya Sen is het ook met Aristoteles eens dat geld en bezit instrumenteel zijn voor het goede leven. Amartya Sen neemt afstand van Aristoteles voor wat betreft de invulling van het goede leven.

Voor Aristoteles bestaat het goede leven, zoals wij hebben gezien, uit geluk. Geluk is volgens hem het leven in overeenstemming met de rede. Voor Aristoteles is geluk dus het uitgangspunt van ons handelen. In de hedendaagse diverse samenleving is dit uitgangspunt echter niet aannemelijk. Amartya Sen neemt menselijk waardigheid en de vrijheid om welzijn te kunnen bereiken als de uitgangspunten van ons handelen. De vrijheid om welzijn te kunnen bereiken bestaat volgens Amartya Sen uit het hebben van de *mogelijkheid*[28] om dit te kunnen bereiken: ''the real opportunity that we have to accomplish what we value.''[29] De mogelijkheden om welzijn te bereiken zijn dus beperkt tot de *waardevolle* mogelijkheden. Alleen wanneer mensen daadwerkelijk deze mogelijkheid hebben kunnen zij een menswaardig leven leiden.

Deze uitgangspunten kunnen Aristoteles deugdethiek van een basis voorzien die wel stand kan houden in de hedendaagse diverse samenleving. De *capability approach* focust zich

[26] Amartya Sen, *On Ethics and Economics,* (Oxford: Basil Blackwell, 1987), 3.
[27] Sen quote hier Aristoteles in *On Ethics and Economics,* (Oxford: Basil Blackwell, 1987), 3.
[28] Capability: de daadwerkelijke mogelijkheid om een bepaalde staat van zijn te bereiken.
[29] Amartya Sen, *Inequality Reexamined,* (Harvard: Harvard University Press, 1992), 31.

namelijk op een grote diversiteit aan mogelijkheden. Welzijn kan, volgens de *capability approach,* dan ook op vele manier worden geïnterpreteerd. Daarnaast houdt de *capability approach* niet alleen rekening met het feit dat verschillende mensen verschillende mogelijkheden ambiëren, maar ook met in hoeverre mensen in staat zijn om van de mogelijkheden die zij hebben gebruik te maken.[30] De uitgangspunten van *de capability approach,* vrijheid om welzijn te bereiken en menselijke waardigheid, doen dus wel recht aan de diversiteit binnen de huidige samenleving.

Het neoclassicisme stelt net als Aristoteles dat al ons handelen op één doel gericht is. Zij stellen dat ons handelen gericht is op het maximaliseren eigenbelang. Ook het neoclassicisme kan daarom geen recht doen aan de diversiteit van mensen en hun doelen. Amartya Sen stelt:

> Welfare economics is a major branch of ''practical reason''. There are no good grounds for expecting that the diverse considerations that are characteristic of practical reason [...] can, in any real sense, be avoided by taking refuge in some simple formula like utilitarian maximization, or going by some mechanical criterion of technical efficiency or maximization of the gross national product.[31]

4.2 De *capability approach* als rechtvaardiging en richtlijn

Vanuit een *capability approach* perspectief moet het handelen op de markt geëvalueerd worden aan de hand van de impact die dit handelen heeft op de mogelijkheden die mensen hebben. De focus op slechts de bereikte mogelijkheden, zoals het gemaximaliseerde eigenbelang, is volgens de *capability approach,* incompleet. Martha Nussbaum, voorstandster van de *capability approach* stelt het volgende:

> The old approach also fails to examine aspects of the quality of people's lives that are not very well correlated with growth, even when distribution is factored in. There's lots of empirical evidence that promoting growth does not automatically improve people's health, their education, their opportunities for political participation, or the

[30] Amartya Sen maakt hierbij gebruik van conversion factors. Voor meer uitleg zie: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/capability-approach/>.
[31] Amartya Sen, ''On the foundations of welfare economics: utility, capability and practical reason,'' in *Ethics, Rationality and Economic Behavior,* (Clarendon Press: Oxford, 1996), 61.

> opportunities of women to protect their bodily integrity from rape and domestic violence.[32]

De capability approach verschilt dus op twee essentiële manieren van de neoklassieke benadering. ''One is in terms of plurality of principles, and the other is in terms of plurality of informational variables.''[33] Het evalueren van handelingen op de financiële markt op basis van meer informatie en aan de hand van verschillende principes impliceert een ander mensbeeld dan dat van de neoklassieken. In plaats van het rationele individu dat keuzes maakt aan de hand van preferenties beschouwt de *capability approach* individuen als agents met een diversiteit aan doelen, welke niet alleen in dienst staan van het eigenbelang maar ook in dat van de samenleving. Volgens de *capability approach* is niet de vrijheid om in eigenbelang te handelen fundamenteel voor het hebben van vrijheid, maar staat de vrijheid om een diversiteit aan doelen te kunnen bereiken centraal voor de mens.

Deze andere opvatting van vrijheid kan ons handvatten bieden voor het stellen van grenzen aan het handelen op de financiële markt. Deze vorm van vrijheid sluit de inperking van het handelen op de financiële markt niet uit. Het inperken van handelen staat in dienst van het vergroten van mogelijkheden. Alexander Bertland schets een beeld van hoe de *capability approach* richtlijnen kan geven voor het handelen op de financiële markt:

> [T]he manager sees the world as a dynamic place with many people trying to develop their capacities. The manager looks at this world an asks what can be done to further encourage this development. Hence when he is dealing with a customer, the manager tries to understand what the customer is trying to do in order to best figure out how to help the customer to achieve that end. The manager is trying to encourage the richness of the entire community by helping others be what they want to be. [34]

Het gedrag van individuen dat mede oorzaak is van de huidige crisis wordt door de *capability approach* afgekeurd. Dit gedrag was in het eigenbelang van deze individuen en de instituties waarvoor zij werkten. Zij hadden geen oog voor de schade die dit gedrag toebracht aan de mogelijkheden van anderen. Echter ''[a]n appeal to the social responsibility of bankers and

---

[32] Matha Nussbaum, toelichting bij het programma tegenlicht van 16 februari 2009, te vinden op http://tegenlicht.vpro.nl/nieuws/2009/februari/martha-nussbaum-en-de-capabilities-approach.html <geraadpleegd op 20 juli>.
[33] Amartya Sen, ''Well-being agency and freedom: the Dewey Lectures 1984,'' in *Journal of Philosophy 82* (1985), 176.
[34] Bertland, ''Virtue Ethics in Business and the Capabilities Approach,'' (2009), 29.

other professionals in finance'' zo stelt Johan Graafland, ''will not be sufficient to change the way they do in business if the institutions around them are not changed. A repetition of the credit crunch can only be prevented by changes in the incentive structure of the financial markets, and that is by regulation, and restructuring of the financial markets would appear to be at least as important as an appeal to professional ethics.''[35]

De *capability approach* beschouwt vrijheid niet als de afwezigheid van beperkingen maar als het hebben van mogelijkheden. Waar neoklassieken stellen dat de overheid zich zo min mogelijk moet bemoeien met de markt, stelt de *capability approach* dat het de taak van de overheid is om mogelijkheden te creëren en te beschermen. De *capability approach* geeft dus een basis waarop het stellen van grenzen op de financiële markt kan worden gerechtvaardigd. Het stellen van deze grenzen is namelijk instrumenteel voor het bevorderen van mogelijkheden. Behalve dat de *capability approach* een rechtvaardiging kan geven voor het stellen van grenzen, geeft de *capability approach* ook richtlijnen voor het stellen van deze grenzen. Grenzen worden bepaald aan de hand van de vraag: welke mogelijkheden worden geschaad als deze grenzen niet worden gesteld? Martha Nussbaum stelt dat ''[t]he [capability] approach is the one we need in the current crisis, because governments exist for the sake of people, to promote prosperous, free, and creative lives. So the new approach asks the right, the fundamental question: what choices do people's lives really offer them, and how can these opportunities be improved, in areas of central importance to a life worthy of human dignity?'' [36]

Wij kunnen dus concluderen dat een ander concept van vrijheid, namelijk vrijheid als het hebben van mogelijkheden, kan bijdragen aan het voorkomen van een nieuwe crisis. Dit concept geeft richtlijnen voor het stellen van grenzen op de financiële markt en kan deze rechtvaardigen. Deze grenzen kunnen helpen bij het voorkomen van een nieuwe crisis omdat deze grenzen het immorele gedrag van individuen, dat mede oorzaak is van de huidige crisis, niet zullen tolereren.

[35] Johan J. Graafland, ''The Credit Crisis and the Moral Responsibility of Professionals in Finance,'' in *Journal of Business Ethics 103* (2011), 615.
[36] Matha Nussbaum, toelichting bij het programma tegenlicht.

6 Conclusie

De vraag die ik in deze scriptie heb beantwoord is of een andere conceptie van vrijheid kan bijdragen aan het voorkomen van een nieuwe crisis. Voordat ik deze vraag heb beantwoord, heb ik eerst uiteengezet welke rol vrijheid heeft in de huidige crisis. Ik heb laten zien dat de huidige economie zijn wortels in het klassieke denken van Adam Smith. Daarna heb ik laten zien hoe het economisch denken zich vanaf Adam Smith ontwikkeld heeft tot het neoklassiek kapitalisme. Vervolgens heb ik laten zien hoe deze ontwikkeling heeft bijgedragen aan het ontstaan van *morele vrijheid* op de financiële markt. Deze vrijheid heeft individuen en instituties de vrijheid gegeven naar eigen inzicht te handelen, ook als dit handelen immoreel was. Ik heb laten zien dat het gebrek aan morele grenzen op de markt heeft bijgedragen aan het ontstaan van de crisis. Nadat ik heb laten zien welke rol vrijheid speelt in de huidige crisis heb ik mij gericht op andere concepties van vrijheid. Ik heb hierbij gebruik gemaakt van Aristoteles' opvatting van vrijheid. Deze opvatting stelt dat vrijheid het handelen in lijn met de rede is. Deze opvatting heb ik echter verworpen omdat deze geen ruimte biedt voor de diversiteit van individuen binnen de huidige maatschappij. Vervolgens heb ik gekeken naar een modern interpretatie van het Aristoteliaans denken. Ik heb hierbij gebruik gemaakt van Sen's *Capability Approach.* Sen ziet vrijheid niet als de afwezigheid van beperkingen maar als de verschaffing van mogelijkheden. Ik heb gesteld dat deze opvatting van vrijheid richtlijnen kan geven voor mogelijke morele grenzen op de markt en deze kan rechtvaardigen. Deze morele grenzen, zo heb ik gesteld, kunnen helpen bij het voorkomen van een toekomstige crisis.

7 Bibliografie

Aggerman S. et. al., 'De menselijke maat: remedie of retoriek?',Annex 2 van: S. Harchaoui, *Tegenkracht organiseren. Lessen uit de kredietcrisis.* Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, december 2011,: http://www.nsob.nl/wp-content/uploads/Tegenkracht-organiseren1.pdf <geraadpleegd op 31 Augustus>.

Alkire, Sabrina. ''Why the Capability Approach?'' In *Journal of Human Development 6* (2005), 115 -133.

Alvey, James e. *A Short History of Ethics and Economics.* Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2011.

Argandaona, Antonio. ''Three Ethical Dimensions of the Financial Crisis.'' Working paper IESI Business School, University of Navarra (2012).

Aristoteles*, Ethica*. Vertaald door Christine Pannier en Jean Verhaeghe. Groningen: Historische Uitgeverij, 1999.

---, Politics. Edited and translated by Ernst Barker. Oxford: Oxford University Press, 1958.

Barker, Terry. ''Toward New Thinking in Economics.'' (2010).

Bertland, Alexander .''Virtue Ethics in Business and the Capabilities Approach.'' In *Journal of Business Ethics* (2009), 25-32.

Bresser-Pereira, Luis Carlos. ''The global financial crisis and a new capitalism?'' In *Journal of Post Keynesian Economics* (2010), 499.

Cashdollar, Stanford. ''Ariostotle's Politics of Morals.'' In *History of Philosophy 11* (1973), 145-160.

Crespo, Ricardo F. ''On Aristotle and Economics.'' Working Paper Series IAE (2008).

Graafland, Johan J. *Economics, Ethics and the Market.* London: Routledge, 2007.

---. ''The Credit Crisis and the Moral Responsibility of professionals in Finance.'' In *Journal of Business Ethics 103* (2011), 605-619.

Lewis, Thomas, J. ''Acquisition and Anxiety: Aristotle's case against the Market.'' In *The Canadian Journal of Economics* (1978), 69-90.

Meikle, Scott. *Aristotle's Economic Thought.* Oxford: Clarendon Press, 1995.

Migeotte, Léopold. *The Economy of Greek Cities*. London: University of California Press, 2009.

Miller, Fred D. ''Rationality and Freedom in Aristotle and Hayek.'' In *Reason Papers 9* (1983), 29-36.

Nagle, Brendan D. *The Household as the Foundation for Aristotle's Polis.* New York: Cambridge University Press, 2006.

Nolan, Joseph. ''Adam Smith's Free-Market Capatilism.'' In *Vital Speeches of the Day.*

Nussbaum, Martha. ''Nature, Function and Capapbility: Aristotle on Political Distribution.'' In *Oxford Studies in Ancient Philosophy* (1988).

---. Toelichting bij het programma tegenlicht van 16 februari 2009, te vinden op http://tegenlicht.vpro.nl/nieuws/2009/februari/martha-nussbaum-en-de-capabilities-approach.html <geraadpleegd op 20 juli>.

Pack, Spencer J. ''Aristotle's Difficult Relationship With Modern Economic Theory.'' In *Found Sci 13* (2008), 265-280.

Sen, Amartya. ''Well-being agency and freedom: the Dewey Lectures 1984.'' In *Journal of Philosophy 82* (1985).

---. *On Ethics and Economic.* Oxford: Basil Blackwell, 1987.

---. *Inequality Reexamined.* Harvard: Harvard University Press, 1992.

---. ''On the foundations of welfare economics: utility, capability and practical reason.'' In *Ethics, Rationality and Economic Behavior.* Clarendon Press: Oxford, 1996.

---. ''Capitalism beyond the crisis.'' In *The New York Review of Books (*2009).

Sherman, Matthew. ''A Short History of Financial Deregulation in the United States.''

Staveren, Irene van. *The values of economics: an Aristotelian perspective.* London: Routledge, 2005.

Sim, May. ''Rethinking Virtue Ethics and Social Justice with Aristotle and Confucius.'' In *Asain Philosophy 20* (2010), 195-213.

Smith, Adam. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1776*. Edited by R. H. Campbell and A. S. Skinner. Oxford: Oxford University Press, 1979.

Walsh, Moira M. ''Aristotle's conception of Freedom.'' In *Journal of the History of Philosophy 35* (1997), 495-507.

Winthrop, Delba. ''Aristotle and Theories of Justice.'' In *The American Political Sience Review 72* (1987), 1201-1216.